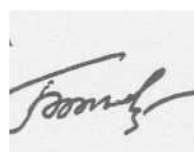


ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І.І. Мечникова

**БІЛОУСОВА ЛІЛІЯ ГРИГОРІВНА**



УДК: 94 (470+571):929.52"18/1917" (043:3)

**ДИНАСТІЯ ГРЕЦЬКИХ КУПЦІВ ПЕТРОКОКІНО  
В ЕКОНОМІЧНОМУ І СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ  
ЖИТТІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ  
(XIX - початок XX ст.)**

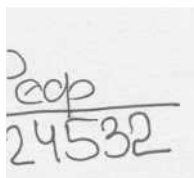
07.00.02 - Всесвітня історія

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук



Одесса - 2007



24532

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

**Науковий керівник:** доктор історичних наук, професор  
*ГРЕБЦОВА Ірена Світозарівна*,  
Одеський національний університет  
імені І. І. Мечникова, професор  
кафедри нової та новітньої історії

**Офіційні опоненти:** доктор історичних наук, професор  
*КУДРЯЧЕНКО Андрій Іванович*,  
Національний інститут стратегічних  
досліджень, завідувач відділу стратегій  
розвитку політичної системи та  
громадянського суспільства

кандидат історичних наук,  
*ТЕРЕНТЬЄВА Наталія Олексіївна*,  
Інститут історії НАН України,  
Провідний науковий співробітник,  
керівник Центру україно-грецьких  
відносин

Захист відбудеться "26" вересня 2007 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 по захисту дисертацій в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (адреса: 65082 м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий "22" вересня 2007 р.

В.о.вченого секретаря  
спеціалізованої вченої ради,  
доктор історичних наук, професор

 Дзиговський О.М.

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Дослідження історії міжнаціональних взаємин у поліетнічних соціумах у наші дні набуває все більшої актуальності. Поряд з цим напрямком увагу науковців привертає родина історія, яка дозволяє побачити минуле у багатогранному ракурсі. Останнє десятиліття в українській історичній науці позначене підвищенням інтересу до життя грецької діаспори на теренах колишньої Російської імперії. Вивчення біографій представників цієї діаспори є важливим аспектом гуманітарних розвідок, що допомагає зрозуміти причини, які призвели до формування стійких груп населення — носіїв грецьких традицій, а також підтверджує той факт, що ці переселенці не тільки адаптувалися в інших країнах, а й ставали видатними постатями у новій батьківщині. Дослідження діяльності грецьких купців Петрококіно у XIX - на початку XX ст. дозволяє на прикладі окремої родини висвітлити типові аспекти існування, основні риси світогляду і духовності всієї грецької діаспори як окремого та самобутнього соціуму.

**Зв'язок роботи з науковими програмами.** Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова „Нова та новітня історія зарубіжних країн: суспільний та особистісний виміри” (держреєстрація № 010611006200), а також виконана згідно плану роботи Державного архіву Одеської області за темою «Національні діаспори на Півдні України. XIX - початок XX ст.». Тема роботи була запропонована Греко-Українською Торговельною палатою з метою відродження історичних традицій економічного співробітництва між Грецією, Україною та Російською Федерацією.

**Об'єктом вивчення** є правовий статус, соціально-економічне становище і суспільно-політичне життя представників грецької діаспори на теренах Російської імперії.

**Предметом дослідження** є підприємницька, громадська та благодійна діяльність грецьких купців Петрококіно, які зробили вагомий внесок в соціально-економічний розвиток і культурне життя Російської імперії, зберігаючи при цьому етнокультурну самобутність своєї нації.

**Хронологічні межі** дослідження охоплюють XIX - початок XX ст. Нижній рубіж визначається переселенням з політичних причин представників династії Петрококіно до Російської імперії. Верхня межа пов'язана з еміграцією значної частини членів родини Петрококіно в країни Європи в зв'язку з революційними подіями і Громадянською війною (1917-1920 рр.) в Росії. У деяких випадках, з метою визначення відповідних передумов або характеристики окремих процесів, подій і їх наслідків, зроблені історичні екскурси, які виходять за означені рамки.

**Територіальні межі** роботи охоплюють терени Греції, України та Росії (у сучасних кордонах), в яких розгорталася діяльність клану Петрококіно.

**Мета та задачі дослідження.** Мета роботи полягає у реконструкції цілісної картини появи, особливостей життя, принципів та напрямків діяльності представників династії Петрококіно у Російській імперії. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та її джерельне забезпечення;
- простежити генеалогічні зв'язки між членами 11-ти сімей Петрококіно, що мешкали в Російській імперії; визначити їхні родинні зв'язки з Петрококіно в країнах Західної Європи, а також з іншими сім'ями вихідців з острова Хіоса;
- висвітлити політико-правові принципи політики російського уряду по відношенню до іноземців, зокрема, до грецьких емігрантів;
- охарактеризувати причини переселення представників династії Петрококіно до Російської імперії, ступінь адаптації грецьких купців до реалій життя в новій батьківщині;
- визначити конкретний внесок династії Петрококіно у розвиток економіки Російської імперії на прикладі діяльності їхніх комерційних закладів;
- дослідити механізми інтеграції хіоських аристократів Петрококіно в російське станове суспільство;
- розкрити участь і внесок Петрококіно в діяльність російських органів міського самоврядування, наукових товариств та в інших сферах громадського життя;
- дослідити основні форми і напрямки добродійності членів сім'ї Петрококіно;
- виявити на прикладі династії Петрококіно причини успіху клану хіоських вихідців у Російській імперії.

**Методологічною основою** наукового пошуку стали принципи історичного пізнання - об'єктивність, історизм, цілісність і багатофакторність дослідження. У роботі використані методи наукового аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, структурно-типологічний, біографічний, статистичний, як того вимагає комплексний підхід до вивчення теми. Багатоплановість проблеми зумовила запровадження міждисциплінарного підходу та інструментарію суміжних дисциплін: генеалогії, етнології, культурології. При складанні генеалогічного дерева Петрококіно автором були застосовані новітні досягнення інформаційних технологій: використана програма «Ages», за допомогою якої вдалося зв'язати близько 400 осіб династії за період з XV по XXI ст.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у тому, що:

- вперше у вітчизняній історіографії на основі введення до наукового обігу значного масиву українських і зарубіжних архівних матеріалів, систематизації опублікованих документів відтворено цілісну картину діяльності купців Петрококіно у Російській імперії;

- встановлено родинні зв'язки і виділені основні гілки династії Петрококіно у відповідності до ареалу їхнього розселення;
- складено генеалогічні схеми сімей «російських» Петрококіно; виявлені їхні родинні стосунки з іншими грецькими династіями (Ксіда, Мімі, Цикаліоті, Маврокордато, Раллі, Родоканакі, Аргенті та ін.), а також з представниками інших етнічних груп (Євреїнови, Осмоловські, Бодаревські та ін.);
- досліджено внесок Петрококіно в економічне життя портових міст Російської імперії: Одеси, Таганрога, Керчі, Ростова-на-Дону;
- висвітлена участь «петербурзької» гілки династії у розвитку банківського і страхового бізнесу, золотодобувної промисловості, виробництва та збуту тютюну;
- розкрито громадську діяльність членів клану Петрококіно в органах місцевого самоврядування та їх участь у роботі наукових товариств;
- виявлено різнобічні форми і напрямки добродійної діяльності Петрококіно, на прикладі родини простежені стійкі традиції меценатства, що стали невід'ємною ознакою суспільного, освітнього і культурного життя грецьких діаспор в Росії;
- розглянуто окремі сюжети, що стосуються внеску представників династії, зокрема, Є.М. Петрококіно, К.К. Петрококіно та А.П. Петрококіно в літературно-художнє і спортивне життя Російської імперії.

**Практичне значення** роботи полягає в тому, що її результати можна використати при розробці навчальних курсів з історії України, Росії, Греції і при написанні узагальнюючих праць, присвячених грецькій діаспорі. Матеріали дослідження сприятимуть виявленню об'єктів культурної спадщини, створених завдяки доброчинності грецької громади, отже, можуть бути використані для виконання державної програми з підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України». Дослідження має вагомий міжнародний аспект, оскільки є однією з ланок реалізації ідеї Греко-Української Торговельної палати (Пірей) щодо налагодження більш тісних економічних та культурних зв'язків між Грецією та Україною.

**Особистий внесок здобувача** полягає в тому, що ним виявлено та вперше введено до наукового обігу масив архівних джерел, значна частина яких опублікована у 6-томному виданні «Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. 1800-1920», а також у монографії і статтях автора. У монографії, написаній у співавторстві з І. В. Сапожниковим (1999), автору належать два розділи: «Греки у Північному Причорномор'ї (1770-1800 рр.)» і «Грецький піхотний батальйон в Олександрівні». У розділі колективної монографії «Край Овідія» (2005) авторка написала підрозділ «Греки під Овідіополем». Стаття в співавторстві з В.В. Харковенком (2004) підготована на паритетних засадах.

**Апробація результатів дослідження.** Усі аспекти дисертації обговорені на засіданнях кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Основні результати, положення і висновки знайшли своє відображення

в доповідях і повідомленнях на шести загальноукраїнських і міжнародних наукових конференціях: Міжнародна наукова конференція “Україна-Греція: архівна і книжкова спадщина греків України” (Україна, Київ. - 1998, 29-30 листопада); I Міжнародна науково-практична конференція Державного архіву Одеської області «Архів. Документ. Історія. Сучасність» (Україна, Одеса. - 2000, 1-4 вересня); Міжнародна наукова конференція «Внесок вихідців з острова Хіоса в економічний розвиток Півдня України» (Україна, Одеса. - 2004, 1-2 вересня; Греція, Пірей - 2004, 5-7 листопада); Міжнародна науково-практична конференція «Росія і Середземномор'я» (Греція, Афіни. - 2005, 19-23 квітня); V Міжнародна науково-практична конференція «Наука і освіта - 2007», Україна, Дніпропетровськ - 2007, 3-15 січня); II Міжнародна науково-практична конференція „Наукова думка інформаційного віку - 2007” (Україна, Дніпропетровськ; Росія, Белгород, Уральськ; Білорусія, Гомель - 2007, 16-31 березня).

**Публікації.** Головні положення дисертаційного дослідження викладено у 17 наукових працях, зокрема, в одній монографії, двох розділах колективної монографії та п'яти статтях, опублікованих у фахових виданнях.

**Структура дисертації.** Робота складається з вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури та 11 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 стор., текст основної частини - 178 стор., додаткова інформація - 42 стор., список джерел і літератури - 525 позицій.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, показано зв'язок з науковими програмами, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну, практичне значення дослідження, особистий внесок автора, визначено методологічні засади і структуру дослідження, представлено апробацію результатів наукової роботи.

**Перший розділ “Історіографія проблеми, характеристика джерел та методи дослідження”** складається з двох підрозділів. У підрозділі «Історіографія проблеми» проаналізовані праці вітчизняних і зарубіжних дослідників XIX - початку XXI ст.; дана характеристика сучасного стану вивчення теми та основні напрямки її дослідження.

У дореволюційній історіографії є чимало наукових та науково-популярних праць з історії греків, що мешкали на території Російської імперії. З наукових розробок, в яких тою чи іншою мірою була висвітлена історія різних етнічних груп Російської імперії, слід виділити монографічні роботи А.О. Скальковського,

І.М. Снегірьова, К. Смольянінова, А. Орлова, С.Плаксина, Д. Атлас<sup>1</sup> та ін. Однак такому напрямку, як грецька сімейна історія та вплив особистостей, родин і кланів на суспільно-економічний розвиток регіонів в ті часи уваги не приділялося.

Протягом 20-30-х років XX ст. почали з'являтися нові дослідження з регіональної історії. Яскравим прикладом такого підходу є монографічна праця одеського історика Т.Ю. Теохаріді, присвячена національним традиціям та способу життя греків Олександрівки-Арнаутивки, першого військового поселення під Одесою<sup>2</sup>.

У середині XX ст. з'явилася низка фундаментальних наукових праць

О.І.Дружиніної, В.М.Кабузана, А.В.Фадєєва, А.М.Станіславської, Г.С.Гросула та ін. з історії окремих регіонів, в яких розглядалися питання російсько-турецьких відносин, імміграції греків до Російської імперії, впливу іноземної колонізації кінця XVIII - XIX ст. на соціально-економічний розвиток країни<sup>3</sup>. Вагомий внесок у розробку грецької тематики здійснив Г.Л. Арш, який вперше ввів до наукового обігу значний обсяг документальних джерел щодо ролі грецьких підприємців у регіональній економіці, створення грецьких військових формувань, участі греків-емігрантів у суспільно-політичному житті, зокрема, діяльності таємного грецького товариства „Філікі Етерія”<sup>4</sup>. Слід зазначити, що у численних наукових розробках того періоду історія окремих персоналій, сімей та кланів різних національних груп майже не висвітлювалася, а про династію Петрококіно взагалі не згадувалось.

Наприкінці XX ст. в українській та російській історіографії відбулися помітні зрушення в бік вивчення регіональної історії, а також посилювався інтерес до історії

<sup>1</sup> Скальковський А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. - Одесса, 1850; Смольянинов К. История Одессы. - Одесса, 1853; Снегирев И. М. Москва. Подробное историческое и археологическое описание города. - Т.1. — М., 1865; Орлов А. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 год. - Одесса, 1885; Плаксин С. Коммерческо-промышленная Одесса. - Одесса, 1890; Атлас Д. Старая Одесса, ее друзья и недруги. - Одесса, 1992 та ін.

<sup>2</sup> Теохариді Т.Ю. Грецька військова колонізація на Півдні України наприкінці XVIII та початку XX століття (Поселення під м.Одесою). Секція для вивчення грецької нацменшості. - ВОКК. - Ч. 4-5,- Одеса, 1930. - С. 9-37; Див. також: Сапоженков И.В., Белоусова Л.Г. Греки под Одессой: Очерки п. Александровка-Арнаутовка с древнейших времен да начала XX века. - Одесса-Ильичевск, 1999.

<sup>3</sup> Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. - М., 1959; Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII - первой половине XIX вв. (1719-1858 гг.). - М., 1976; Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVII - первая половина XIX вв.). - Кишинев, 1974; Фадеев А.В. Россия и восточный кризис 20-х годов XIX века. - М., 1958; Станиславская А.М. Россия и Греция в конце XVIII - начале XX в. Политика России в Ионической республике. 1798-1807 гг. - М., 1976; Гросула Г.С. Дунайские княжества в политике России. 1774 - 1806. - Кишинев, 1975 тощо.

<sup>4</sup> Арш Г.Л. Этеристское движение в России. - М., 1970; Арш Г.Л. Новогреческое Просвещение и Россия // Балканские исследования. Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. - М., 1984. - Вып. 9. — С. 304-313.

етнічних груп, зокрема, до історії греків. В цьому напрямку значні напрацювання були здійснені Г.М. Пятигорським<sup>5</sup>, який опублікував низку раніше невідомих документів Одеського, Чернігівського та Ніжинського архівів про діяльність Одеської грецької допоміжної комісії (1821-1830), повстання 1812 р, в Дунайських князівствах під керівництвом О. Іспіланті, критське повстання 1866- 1869 рр. і допомогу одеських греків своїм співвітчизникам, біографії етеристів.

З початку 1990-х рр. дослідження історії грецьких громад стало одним з пріоритетних напрямків історичної науки в Україні. Н.О. Терентьева, О.О. Терентьева, А.В. Гедьо, М.А. Араджіоні, М. Абдулаєва, І. Лільо, Н.І. Бацак, Л.Д. Якубова, І.В.Сапожников, Є.К.Чернухін висвітили життя переселенців на українських теренах, їх соціальний склад, демографічні процеси та правове становище греків у Російській імперії, звернувши увагу на особливості громад Ніжина, Одеси, Львова, Криму, Приазов'я, Бессарабії, Донського регіону та столичних міст<sup>6</sup>. Свої зусилля на дослідженні маловідомих аспектів україно-грецьких дипломатичних відносин та пов'язаних з ними проблем імміграції греків до Російської імперії зосередили молоді вчені одеської школи М.О. Дьоміна та О.О. Уварова<sup>7</sup>. Останнім часом вітчизняні дослідники

<sup>5</sup> *Пятигорский Г.М.* Греческие переселенцы в Одессе в конце XVIII - первой трети XIX вв. // Из истории языка и культуры стран Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1985; *Piatigorskii Gr. M.* The Cretan uprising of 1866-1869 and the Greeks of Odessa // *Modern Greek Studies Yearbook.* A publication of Mediterranean, Slavic and Eastern Orthodox Studies. - Vol. 14/15. - Minneapolis, 1998/1999. - P. 129-148.

<sup>6</sup> *Терентьева Н.А.* Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность. - К., 1999; *Терентьева Н.О., Тищенко Г.* Торговый дім "Брати Раллі" // Підприємці й меценати: Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Історико-біографічні нариси. - К., 2001, - С. 133-141; *Гедьо А.В.* Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини ХУІІ-ХУХ ст. - К., 2004; *Араджіоні М.А.* Греки Крима та Приазов'я: історія изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. - 90-е гг. XX в.). - Симферополь, 1999; *Араджіоні М.А.* Греки Криму: історія і сучасне становище (етнокультурна ситуація та проблеми етнополітичного розвитку). - Симферополь, 2005; *Бацак Н.І.* Культурно- освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII-XIX ст.). - К., 1998; *Лільо І.* Нариси з історії грецької громади Львова XVI - XVII століть. - Львів, 2002; *Якубова Л.Д.* Маріупольські греки: етнічна історія (1778 - поч. 30-х років XX ст.). - К., 1999; *Сапожников И.В., Белоусова Л.Г.* Греки под Одессой. Очерки истории п. Александрова с древнейших времен до начала XX века. - Одеса - Ильичевск, 1999; *Чернухін Є.К.* Грецьке Ніжинське братство: історіографія і джерела. - К., 1998.

*Дьоміна М. О.* Україно-грецькі відносини та сучасний стан розвитку: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук, - К., 2004; *Уварова О.О.* Російська „політика покровительства” щодо греків-емігрантів в кінці - першій третині ст. (на матеріалах Херонської губернії). - Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. - Одеса, 2004.

приділяють все більшу увагу історії меценатства<sup>8</sup>, яке безпосередньо пов'язане з діяльністю конкретних представників грецької діаспори в Україні. Дослідження К.В. Андрейко, О.М. Караміш, В.В. Томазова, О.О.Терентьевої, В.А.Михальченка, О.Г. Свіріна та ін. були присвячені саме особистостям або окремим грецьким родам та їх внеску в економіку і соціально-культурне життя Російської імперії<sup>9</sup>.

Діяльність Петрококіно у російській промислово-фінансовій сфері, зокрема, у заснуванні банків у Санкт-Петербурзі, знайшла відображення у працях російських істориків та економістів Б.В. Ананьїча, М.І. Ареф'євої, З.В. Дмитрієвої, С.К. Лебедева, П.В. Лізунова, В.В. Морозана, О.М. Боханова, І.О. Дьяконової та ін.<sup>10</sup>

Жття грецької діаспори за межами батьківщини досліджують грецькі вчені. Ф.Аргенті присвятив масив праць історії Хіоса і його аристократичних родин. В них присутній фактичний матеріал про династію Петрококіно, розкритий внесок родини в суспільно-політичне життя острова. Вченим складені генеалогічні схеми 37 дворянських родин острова, включаючи Петрококіно". У роботах грецьких істориків Д. Харлафті з історії грецького флоту<sup>12</sup> та Є. Франгакіс-Сіретт про

<sup>8</sup> Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / *М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь.* - К., 2000; Підприємці й меценати: Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Історико- біографічні нариси. - К., 2001,

<sup>9</sup> *Андрейко Е. В.* Ревелиоти - командир Балаклавского греческого пехотного батальона (по материалам ЦГАК) И УГАКС-ГУ. — С. 17-26.; *Карамыш Е.Н.* Общественная и благотворительная деятельность Д.С.Инглези // Архів. Документ. Історія. Сучасність. - Одеса, 2001. - С. 269-271; *Томазов В.В.* Вклад казацко-старшинских родов греческого происхождения в украинскую культуру // ПГК. - С. 140-143; *Томазов В.* ієнеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII - початок XXI ст.). - К., 2006; *Томазов В.В.* До історії української гілки старовинного роду Томар // Українська біографістика. - К., 1999. - Вип. 2. - С. 193-200; *Терентьева О.* Грецькі купці Зосими: просвітницька та благодійна діяльність. - К., 2003; *Терентьева О.* Роль купецтва у національно-визвольному русі грецького народу проти османського панування # Подвижники і меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. XVII - XX ст.

-К., 2001. - С. 307-319; *Михальченко В.А., Свирин О.Г.* Да будет правда. - Одесса, 2003.

<sup>10</sup> Кредит и банки в России до начала XX века: Санкт-Петербург и Москва. - СПб., 2005; *Лебедев С.К.* С.-Петербургский международный коммерческий банк во второй половине XIX века: европейские и русские связи. - М., 2003; *Лизунов П.В.* Санкт-Петербургская Биржа и российский рынок ценных бумаг (1703 - 1917 гг.). - СПб., 2004; *Боханов А.Н.* Деловая элита России. 1914 год. - М., 1992; *Дьяконова И.А.* Нефть и уголь в энергетике царской России в международных сопоставлениях. - М., 1999.

<sup>11</sup> *Argenti P.P.* The Costumes of Chios. Their Development from the XVth to the XXth Century.

-London, 1933; *Argenti P.P.* Libro D'Oro de la noblesse de Chio. - London, 1955 та ін.

<sup>12</sup> *Χο.ρΧο.μν] Τ&Χίνα.* Ιερροπια Τρς EUivoktt|tvς NaOtitac. 19-20 ος. - ΑΟρνα, 1997.

розвиток комерції у Смірни зустрічаються дані про Петрококіно-судновласників. Суттєвим внеском в дослідження історії україно-грецьких зв'язків, зокрема, грецької громади Одеси, є публікації К.К. Папулідаса, К.П. Авгітідаса, В. Карідаса, С. Парадисотулоса, в яких згадується і родина Петрококіно<sup>14</sup>.

Аналіз ступеню розробки теми дає підстави для висновку, що у роботах вітчизняних істориків XIX - початку XX ст. відсутні спеціальні дослідження з соціально-економічного життя греків-переселенців, у загальних працях відомості з цього питання мають описовий характер. Дослідження окремих тем історії грецької діаспори почали з'являтися в радянській історіографії, але економічна та культурна діяльність купецьких сімей залишалася поза увагою дослідників. З кінця XX ст. українські й російські вчені почали комплексну розробку історії грецької діаспори та окремих грецьких родин у Російській імперії, проте робіт щодо династії Петрококіно до останнього часу не існувало, хоча є окремі розвідки про діяльність її представників в деяких сферах. Зарубіжними дослідниками зроблені певні напрацювання у вивченні грецького періоду історії династії Петрококіно, однак узагальнюючої праці з цієї теми також немає.

У підрозділі «Джерельна база та методи дослідження» зроблено аналіз та подано класифікацію джерел, визначені методологічні засади і методи дослідження. Усі архівні та опубліковані джерела класифіковано за видами: 1) законодавчі та нормативно-правові акти 2) діловодна документація; 3) статистичні джерела; 4) періодична преса; 5) матеріали особового походження.

Головний комплекс законодавчих актів представлено у І-Ш зібраннях «Полного собрания законов Российской империи», які містять імператорські маніфести, укази, положення з іноземної колонізації, що дозволяють простежити процес облаштування і становище грецьких переселенців. Частково урядові циркуляри і розпорядження з цієї проблеми зустрічаються в архівних фондах.

Велику групу актових та діловодних матеріалів складають документи, які містяться у фондах архівосховищ України, Росії та Греції і зберігаються у Державному архіві Одеської області (ДАОО), Російському державному історичному архіві (РДІА), родинному архіві Стефану-Петрококіно (м. Афіни) та архіві Центральної державної бібліотеки острова Хіоса «Кораї» (м. Хіос).

Головними джерелами для виявлення відомостей про економічні і політичні умови підприємництва Петрококіно стали фонди адміністративних установ Новоросійського краю - «Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1), «Одеського міського магістрату» (ф. 17), «Одеської портової митниці» (ф. 88), «Одеської митниці» (ф. 41), «Внутрішньої застави Одеського порто-франко» (ф. 87), «Одеської міської думи» (ф. 4) і «Одеської міської управи» (ф. 16), які зберігають справи про вклучення іноземців Петрококіно в одеське міщанство і купецтво, про їх перехід у російське підданство тощо. Дані про купівлю і продаж власності наявні у фондах «Одеського комерційного суду» (ф. 18), інформація про торговий дім Петрококіно знаходиться у фонді «Податкового інспектора 1 -І дільниці Херсонської губернії» (ф. 281) у справах щодо нагляду за правилами виробництва, торгівлі і промислів. Особливе значення мають щорічні списки одеських купців, що оголошували свої капітали. Звіти і протоколи органів міського управління, державних і приватних установ, благодійних товариств тощо містять такі фонди як «Канцелярія одеського градоначальника» (ф. 2), «Одеська міська дума» (ф. 4), «Грецьке благодійне товариство» (ф. 675), які зберігаються в ДАОО. Рапорти генерал-губернаторів та градоначальників адміністративно-територіальних одиниць Новоросійського краю про стан економіки і народонаселення, дані про грецькі поселення, справи про надання звання почесних громадян родинам петербурзьких і таганрозьких купців Петрококіно виявлені у РДІА.

Значну цінність мають статистичні джерела, що містять демографічні дані, показники матеріального і господарчого добробуту і зберігаються у фонді ДАОО «Піклувальний комітет про іноземних поселенців Південного краю Росії» (ф. 6). Одним з основних джерел для дослідження теми є церковний облік населення, що передував статистиці, - метричні книги Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви. В них виявлено 42 записи про народження, одружені і смерть Петрококіно, а також 87 записів, в яких представники династії зазначені як хрещені батьки і поручителі шлюбів. Це дозволило встановити нові факти й уточнити дані, наведені у генеалогічній схемі Ф. Аргенті. Результатом систематизації одеських даних стала нова авторська генеалогічна схема родини Петрококіно. Важливим джерелом є первинні матеріали 1-го Всеросійського перепису населення 1897 р., в яких зареєстровані представники грецької діаспори, у тому числі дві одеські сім'ї Петрококіно.

На шпальтах періодики (газет - «Одесский вестник», «Одесский листок», «Одесские новости»; довідкових видань - адрес-календарі Новоросійського краю, Одеського градоначальства, Санкт-Петербургу) виявлено чимало фактів про виконання Петрококіно громадських обов'язків, членство у товариствах, опікунствах, радах учбових закладів, характеристика їхньої діяльності сучасниками тощо.

Важливу групу джерел становлять матеріали особового походження, які яскраво, на емоційному рівні, доповнюють офіційні документи. Відомості про долю художниці К.К. Петрококіно наявні в діловодстві Товариства південноросійських художників, що зберігаються

<sup>13</sup> *Frangakis-Syrett E.* The Commerce of Smyrnain the Eighteenth Century (1700-1820). - Athens, 1992.

<sup>14</sup> *Nanyuduc K.K.* Просветительская и культурная деятельность греков Одессы в XIX и XX вв. // БИ. - 1989. - Вып. I. - С. 190-200; *Aezumuduc K.G.* Прогрессивная греческая эмиграция в Одессе (первая треть XIX в.). - К., 1987; *Karidis V.A.* Greek Mercantile Paroikia: Odessa, 1774-1829 // *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, ed. By R.Glogg. - London, 1881. - P. 111-136; *Парадисотулос С.* Греческая община Одессы в 1794-1914 гг.: основные направления развития // Одесса, 2000. - 4.1. - С. 128-129; *Парадисотулос С.* Коммерческая деятельность греков Одессы в XIX в. // УГІСП. - Т. 1. - Ч. 1. - С. 187-189.

у рукописному фонді Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (ІМФЕ, Київ). У приватних архівах колекціонерів та краєзнавців С.З. Лущика, О.О. Дроздовського, М.М. Пойзнера, О.И. Губаря зберігаються приватне листування, фотографії, рекламні оголошення і предмети побуту родини Петрококіно.

Історія династії знайшла також відображення у різнопланових джерелах, що знаходяться у грецьких архівосховищах, музеях і бібліотеках. Низку документів про успадкування, купівлю, дарування та продаж майна Петрококіно виявлено у нотаріальному архіві Центральної державної бібліотеки острова Хіоса «Кораїс». У музеї насадка Петрококіно поета Г. Дросіні та у приватному архіві Д. Стефану-Петрококіно (Афіни) зберігаються документи щодо таганрозької і мариупольської гілок династії та мемуари сучасників хіоських Петрококіно - П. Аргіропуло, Г. Дросіні та ін.<sup>15</sup> Музей бібліотеки Кораїса зберігає етнографічні матеріали, портрети хіоських аристократів, гравюри, предмети побуту та інші пам'ятки історії, які допомагають реконструювати епоху, в якій жили Петрококіно. Багато важливої інформації про цю династію виявлено при дослідженні хіоських некрополів. Використана джерельна база завдяки своїй репрезентативності дозволила створити багату емпіричну основу для всебічного дослідження теми.

Другий розділ „Історія династії Петрококіно і причини переселення її представників до Російської імперії” складається з двох підрозділів. У підрозділі «Родина Петрококіно на Хіосі» охарактеризований період, що передував еміграції династії до Російської імперії. Відомі на сьогодні джерела дозволяють встановити історію цієї дворянської династії на Хіосі з початку XV по кінець XIX ст. За майже 500-річний термін перебування на острові ця родина зробила істотний внесок у розвиток економічного і громадського життя батьківщини. З 1602 по 1822 р. Петрококіно згадуються в кодексах Хіоса та в реєстрі 37 аристократичних родів. Серед членів родини були відомі особистості. Так, Мелетіос Петрококіно був митрополитом Ефеським і екзархом всієї Азії (помер у 1780 р.), Ніколае Петрококіно у 1810 р. був генеральним консулом Порти в Ліворно. Представники династії заявили про себе як державні, дипломатичні, військові і релігійні діячі, учасники руху за незалежність Греції, засновники торгових фірм, меценати і добродійники. Фактори релігійного і національного пригнічення, природний пошук сфер інвестицій капіталу в умовах тривалого перебування Хіоса під владою Туреччини (1566-1912 рр.) стимулювали розвиток сімейного бізнесу за межами острова. Торговельні фірми Петрококіно діяли на межі XVIII - XIX ст. у Франції, Великій Британії, Туреччині, Італії, Австрії, США, Індії. Поворотним моментом в історії хіоських Петрококіно стали події 1822 р.,

<sup>15</sup> Αλομνημονεύματα Περικλέος Αλ. Αργυροπούλου, πρώην βουλευτού Αθηνών υπουργού και πρεσβευτού από 1885 έως 1936. – Αθήνα, 1970; Δροσίνης Γεωργίος. Αλάντα. – Τομος Ουδούς. Σκοπία Φύλλα Της Ζωνς Μου. – Αθήνα, 2001.

коли в результаті масового знищення турками християнського населення острова цьому клану та їхнім найближчим родичам (Ніфакісам, Раллі, Родоканакі) був нанесений невивправний збиток, після якого багато хто з Петрококіно залишив Хіос назавжди. Місцями розселення родини стали інші острови (Тінос, Сірос), міста материкової Греції, а також країни, де вже діяли або започатковувалися їхні торговельні представництва. Однією з таких країн стала Російська імперія, переселення до якої зумовлювалося привабливістю російської економіки для інвестування капіталів та протекціоністською політикою уряду щодо греків.

У підрозділі «Родоначалники династії Петрококіно в Росії і розселення членів родини на території Російської імперії» розкрито поетапне облаштування представників сім'ї Петрококіно у першій половині XIX ст. в Одесі та містах Азовсько-Донського регіону, а з середини XIX ст. у Санкт-Петербурзі. Дослідження сімейних взаємозв'язків «російських» Петрококіно дає можливість вивчити історико-культурне середовище, в якому жили і діяли представники родини, простежити зміни їхнього соціального статусу і визначити місце в російському суспільстві. Протягом XIX ст. грецьким дворянам Петрококіно доводилося інтегруватися в складну стану ієрархію імперії і пройти непростий шлях від міщанського стану до почесних громадян. Деякі представники цієї родини (Є.М. Петрококіно, Ф.І. Петрококіно, Д.І. Петрококіно, А.П. Петрококіно) посіли важливі державні й громадські посади і стали відомими особами в Росії та за її межами. Значну роль в їх успішній самореалізації зіграли саме родинні зв'язки ж на мікро-, так і на макрорівні - всередині кожної окремої сім'ї, між близькими і далекими родичами, через шлюбні відносини з представниками інших етнічних груп. Розселення родин Петрококіно є прикладом прагматичної сімейної політики, коли три клани поступово, але ефективно інтегрувалися в середовище портових і столичних міст від південних до північних кордонів імперії. Експансія династії почалася з Одеси, де оселилися Євстратій Дмитрович Петрококіно і троє його синів. Ця найбільша гілка з 1814 по 1957 рр. дала 6 поколінь одеських Петрококіно (115 осіб), в Азовсько-Донському регіоні у 1820-х рр. оселилися троє рідних братів Євстрагія: Михайло і Антоній - у Таганрозі, Павло — у Маріуполі. Сліди їхнього перебування (10 осіб у 2-х поколіннях) простежуються там до кінця XIX ст. Нарешті, чотири брати Петрококіно - Фемістокл, Дімітрій, Алквіад і Феодор Івановичі з 1860-х по 1919 рр. проживали в Санкт-Петербурзі, склавши там могутню фінансово-промислову групу підприємців і банкірів. Кожна з гілок Петрококіно утворила широке коло родинних зв'язків ж у Російській імперії, так і за межами країни. Підтверджено сімейні відносини між Петрококіно в Одесі, Санкт-Петербурзі, Маріуполі, Таганрозі, а також Великобританії. Встановлено, що представники династії підтримували стосунки з родичами, які мешкали у Греції - у Ставродромії й Афінах, на острові Сірос, у Туреччині (Константинополь, Смірна), Італії (Трієст), Франції (Париж), Австрії, Індії,

США. Найближче оточення Петрококіно складали представники в основному купецького і дворянського станів. Родичами “російських” Петрококіно, що ввійшли в їхні родини через шлюби, стали представники різних національностей. Однак переважна більшість з них була греками, які проживали в Росії, але були підданими багатьох європейських країн. Отже, у Російській імперії більшості представників династії Петрококіно вдавалося утримувати високий соціальний статус і просуватися станомо-ієрархічними сходами. Родинні стосунки, фактор хіоського походження, закордонні особисті й ділові контакти представників різних гілок династії дозволяли забезпечувати економічну стабільність і захист інтересів клану в різних політичних і економічних умовах.

**Третій розділ „Родина Петрококіно в соціально-економічному житті Російської імперії”** включає чотири підрозділи. У підрозділі «Греки в Росії: законодавство й умови підприємництва» висвітлено законодавчі засади правового становища іноземців в Російській імперії, порядок вступу до російського підданства, особливості правового статусу іноземного та російського купецтва, напрямки підприємницької діяльності купців відповідно приналежності до гільдій, процедуру переходу з міщанства до купецтва, підстави для одержання звання почесного громадянина тощо. У цьому підрозділі розкриті конкретні політичні, економічні та соціальні умови, в яких Петрококіно започатковували і розвивали сімейний бізнес. Значна увага приділена специфіці Одеси як зони безмитної торгівлі в режимі порто-франко. Статистика цього періоду щодо бізнесу Петрококіно свідчить, що оборот їхньої фірми у 1836 р. вже складав від 1 до 2 млн. крб.

У підрозділі «Торговий дім «Брати Петрококіно» в Одесі» досліджено заснування і розвиток сімейної справи «одеських» Петрококіно протягом другої половини XIX ст. Фірма була заснована у 1859 р. і спочатку належала Михайлові Євстратійовичу Петрококіно та його брату Ніколасу. Наприкінці 1860-х рр. до справи долучилися сини М.С. Петрококіно - Євстратій і Дімітрій. Велике значення для розвитку бізнесу мала діяльність Є.М. Петрококіно, який мав значний досвід у теорії і практиці торгівлі, а також фахову освіту з комерції й хімії, яку він одержав у Німеччині. Фірма спеціалізувалася на торгівлі російським зерном та імпорті товарів з Франції, Італії, Англії, США, Китаю. Торговий дім неодноразово згадується у 1897-1898 рр. серед 240 фірм (Родоканакі, Раллі, Маврокордато, Вучина, Скараманга, Севастопуло та ін.), що співпрацювали із закордонними купцями. Успіх фірми «Брати Петрококіно» забезпечувався: грамотною маркетинговою і рекламною політикою, комерційним досвідом її власників, родинними зв'язками, багаторічним накопиченням капіталів та розширенням сімейної справи. Діяльність торгового дому в Одесі була перервана на початку XX ст. революційними подіями. Останні відомості про фірму датуються 1919 р., а її власники Петрококіно емігрували у Францію, Грецію, Великобританію та інші країни.

Отже, основні напрямки економічної діяльності і розвитку сімейного бізнесу Петрококіно в Одесі були зосереджені на збуті зерна, торгівлі імпортними товарами, розвитку мережі оптових складів та універсальних магазинів, інвестуванні капіталів у нерухомість.

У підрозділі «Підприємницька діяльність членів династії Петрококіно в Азовсько-Донському регіоні та на Кавказі» досліджена присутність Петрококіно у містах Керч, Ростов, Таганрог і Маріуполь, а також у Кисловодську. Перші свідчення про їхню появу у даному регіоні відносяться до 1822 р., коли у Таганрозі оселився купець 3-ї гільдії Михайло Дмитрович Петрококіно. Він займався торгівлею і буксуванням каботажних судів власним пароплавом по Азовському і Чорному морях та по річці Дон. Досягнувши звання спадкового почесного громадянина (1853 р.), М.Д. Петрококіно передав сімейну справу синові Дімітрію. З Таганрогом пов'язана і підприємницька діяльність А.Д. Петрококіно. У Маріуполі займався торгівлею Д.Д. Петрококіно.

Клан Петрококіно зіграв значну роль в формуванні грецької діаспори в Ростові. У 1849 р. серед контор, що вели закордонну торгівлю, сім належали грецьким купцям, що прибули з Керчі. Серед них зазначені й хіоські вихідці Скараманга, Раллі, Маврокордато, Петрококіно, які поклали початок формуванню ростовського купецтва. Загальний обсяг торгівлі грецьких купців на ростовському ринку склав у 1849 р. 2673 тис. крб. Протягом другої половини XIX ст. процес формування грецької діаспори Ростова йшов дуже активно: наприкінці 80-х рр. їм належав тютюновий ринок, хлібна торгівля, паропластво. Таким чином, присутність Петрококіно в Азовсько-Донському регіоні була пов'язана з розвитком суднопластва і хлібної торгівлі, а приналежність до стану почесних громадян і участь в управлінні містом свідчать про їхні значні досягнення як в економічній, так і в соціальній сферах.

На Кавказі Петрококіно проявили себе у галузі державного управління. На початку XX ст. Євстратій Дмитрович Петрококіно, чиновник особливих доручень у Міністерстві торгівлі і промисловості при міністрі князя Д. Шаховського, реалізовував проект освоєння курортних зон на Кавказі для лікування інвалідів воєн. У 1906 р. він був призначений на посаду директора Кавказьких Мінеральних Вод і займався розробкою і здійсненням будівельних проектів у Кисловодську, що свідчить про високу професійну підготовку і авторитет Є.Д. Петрококіно як державного службовця.

В підрозділі «Петрококіно в Санкт-Петербурзі: банкіри і підприємці» висвітлено роль однієї з гілок династії - Фемістокла, Дімітрія, Алквіада і Феодора Івановичів Петрококіно в економічному і соціальному житті столиці та зростання їхнього бізнесу протягом другої половини XIX ст. Перші документально підтвержені дані про «петербурзьких» Петрококіно датуються початком 1860-х рр. і пов'язані з прийняттям Ф.І. Петрококіно російського підданства (1866 р.). У 1883 р. він і його брат Алквіад, вже купці 1-ї гільдії, заснували «Товариство тютюнової фабрики А. Петрококіно і С<sup>о</sup>»



з основним капіталом 325 тис. крб. Крім того, Петрококіно зарекомендували себе і як фінансисти. Особливо значимою була діяльність власника Санкт-Петербурзького облікового і позичкового банку Ф.І. Петрококіно. Він також був одним із засновників Російського і Французького банку у Франції із капіталом у 25 млн. франків (1880 р.), Російського золотопромислового товариства (1895 р.), акціонерного товариства залізобудівних, сталеливарних і механічних заводів «Сормово», Нікопольсько-Маріупольського товариства (1897 р.). Після революції Ф.І. Петрококіно емігрував до Греції, де зайняв посаду державного радника.

Його брат Дмитро був добре відомий своєю діяльністю у Петербурзі з 1869 р. як член комісії з поліпшення роботи Санкт-Петербурзької біржі. У 1883 р. він разом з Г.Є. Гінцбургом, М.М. Полежаєвим та ін. заснував страхове товариство «Росія» - найбільшу в імперії компанію особистого, транспортного та від вогню страхування. В 1897 р. Міністерство фінансів клопоталося про надання Д.І. Петрококіно звання комерції радника. Ще один член сім'ї, А.І. Петрококіно, був директором ряду підприємств - Товариства столичного освітлення, Санкт-Петербурзького товариства для виробництва цементу та інших будівельних матеріалів, Товариства «Сормово», Товариства склоробного виробництва «А.Р. Лікфельд» та членом Товариства Сергійсько-Уфалейського гірничого заводу. Він разом з Володимиром Петрококіно очолював комісіонерську контору «Петрококіно Бр.». Отже, в цілому династія Петрококіно помітно впливала на соціально-економічне життя Одеси, Таганрога, Ростова-на-Дону, Керчі, Маріуполя, Петербурга і Кавказу.

**Четвертий розділ „Громадська та благодійна діяльність представників династії Петрококіно в Російській імперії”** складається з трьох підрозділів. В підрозділі «Участь членів родини в міському самоврядуванні й діяльності громадських і наукових установ» висвітлено внесок окремих представників династії, а саме Є.М. Петрококіно в Одесі та Д.М. Петрококіно в Таганрозі, в розвиток міського управління. З 1889 по 1904 рр. Є.М. Петрококіно обирався гласним міської Думи і товаришем старшини одеського купецького стану. У дисертації наведені приклади конкретної участі Є.М. Петрококіно у прийнятті рішень щодо запровадження електричного освітлення вулиць, розгляді побутових клопотань громадян, обговоренні міських проблем благоустрою, ремонту будинків, благодійництва. Складовою частиною його громадської діяльності була участь у роботі наукових товариств, насамперед, у Комітеті виноградарства і Товаристві садівництва. Членом останнього був також Н.І. Петрококіно, до зразкових садів і оранжерей якого організували екскурсії громадян з метою розповсюдження його досвіду. Петрококіно постійно пропагували свої досягнення, приймаючи участь у промислових і сільськогосподарських виставках та міських заходах, рекламуючи найновіші знаряддя праці й засоби для виноградарства і садівництва. Ці факти свідчать про активну громадську позицію та відкритість кращих представників родини Петрококіно до суспільних потреб.

В підрозділі «Благодійна діяльність Петрококіно» досліджено їхню участь у філантропічних товариствах, у заходах по наданню допомоги різним категоріям населення, а також тваринам. Петрококіно робили пожертви у вигляді членських внесків, коштів на проведення акцій, знижок на товари для благодійних товариств, а також надавали робочі місця нужденним і здійснювали особистий внесок безоплатною роботою на благо суспільства. В Одесі активною добродійною діяльністю займалися Є.М., К.К., Є.М., Н.Є. і Ф.Є. Петрококіно. Вони допомагали Товариству заступництва тим, хто відбув покарання, і безпритульним; дитячому притулку імені імператриці Марії Федорівни; співпрацювали з Жіночим благодійним товариством, відділенням Російського товариства захисту жінок, Товариством допомоги бідним та ін. Н.Є. Петрококіно був членом Грецького благодійного товариства. У Петербурзі широкою громадською і добродійною діяльністю займався Д.І. Петрококіно як почесний член Будинку піклування і утримання бідних дітей ремісників, член ради Марійського пологового будинку і Санкт-Петербурзького комерційного училища. Все це дає підставу зробити висновок про багатопланову діяльність Петрококіно на ниві благодійності.

В підрозділі «Участь представників родини Петрококіно в літературно-художньому і спортивному житті Росії» висвітлено роль подружжя Є.М. і К.К. Петрококіно в діяльності одеських товариств - образотворчих мистецтв, південноросійських художників, літературно-артистичного та ін. Крім того, показані видатні досягнення одного з членів родини, Амвросія Павловича Петрококіно (Санкт-Петербург), у започаткуванні і розвитку російського тенісу. Отже, участь в громадському житті представників родини Петрококіно була різноплановою і мала вагомий вплив на розвиток науки, культури і спорту Російської імперії.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, які зводяться до наступних положень:

1. Причиною переселення вихідців з острова Хіоса до Росії стали, насамперед, такі фактори як національний і релігійний гніт, політична нестабільність на їхній історичній батьківщині, що перебувала під адміністративно-територіальною владою Туреччини, а з іншого боку - привабливість регіонів Російської імперії для інвестування капіталів і розвитку сімейного бізнесу.

2. Протекціоністська політика російського уряду в XIX ст. по відношенню до іноземців, пов'язана з необхідністю заселення і освоєння губерній Новоросійського краю, стимулювали імміграцію греків і їхнє тривале проживання на цій території. Згодом ареал їх проживання поширювався. Розселення династії Петрококіно є типовим прикладом конструктивної внутрішньої сімейної політики, коли три могутніх клани поступово і ефективно інтегрувалися в соціальне й економічне середовище спочатку портових, а потім і столичних російських міст від південних до північних кордонів Російської імперії.

3. Економічна експансія родини Петрококіно почалася з Одеси, де обґрунтувався Євстратій Дмитрович Петрококіно і троє його синів. Ця найбільша гілка за період з 1814 по 1957 рр. дала 6 поколінь одеських Петрококіно (115 осіб). В Азовсько-Донському регіоні в 1820-х рр. оселилися троє його рідних братів: у Таганрозі - Михайло й Антоній та в Маріуполі - Дмитро. Сліди їхнього перебування в цих містах, а також підприємницька діяльність у Керчі, Маріуполі і Ростові-на-Дону (10 осіб у 2-х поколіннях) простежуються до кінця XIX ст. Ще чотири брати Петрококіно - Фемістокл, Дімітрій, Алквіад і Феодор Івановичі - з 1860-х по 1919 рр. проживали в Санкт-Петербурзі, утворивши фінансово-промислову групу підприємців і банкірів.

4. Оточення Петрококіно земляками-греками дозволяло не допускати забуття родового коріння і традицій. Петрококіно переважно укладали шлюбні стосунки з грекками, проживали у грецьких кварталах російських міст, були членами еллінських товариств, давали дітям родинні імена. Вся обрядовість, пов'язана з найважливішими подіями - таїнствами народження, хрещення, одруження і смерті - здійснювалася, як правило, в грецьких церквах. Так зберігалися самобутність і національна самосвідомість. В сім'ях Петрококіно помітна активна підтримка своїх національних традицій.

5. Кожна з гілок «російських» Петрококіно утворила широке коло родинних зв'язків як у цій державі, так і за її межами. Найближчими родичами одеських Петрококіно, які долучилися до їхніх сімей через інститут шлюбу та хрестин, були представниками різних соціальних станів, частково і різних національностей, що свідчить про поступову асиміляцію на російському ґрунті.

6. Підтверджено родинні зв'язки між „російськими” і „зарубіжними” Петрококіно. Встановлено, що представники династії проживали також у Греції (на острові Сірос, у Ставродромії, Афінах), у Туреччині (Константинополь, Смірна), Італії (Трієст, Ліворно), Франції (Париж), Австрії, Індії, США.

7. Усі «російські» Петрококіно, за рідкісним винятком, належали до купецтва. Переважній більшості з них вдавалося просуватися станово-ієрархічними сходами і утримувати високий соціальний статус купців 2-ї і 1-ї гільдій. 4 сім'ї за особливі здобутки одержали звання спадкових почесних громадян. Такі фактори як родинні і дружні зв'язки, наявність спільного хіоського походження, особисті й ділові закордонні контакти представників різних гілок династії дозволяли забезпечувати стійкість торговельних і підприємницьких операцій, накопичення, передачу і рух капіталу в межах родини і тим самим гарантувало економічну стабільність і захист інтересів клану протягом усього XIX ст.

8. Петрококіно зробили значний внесок в економіку дореволюційної Росії в сфері судноплавства, торгівлі, банківської справи, страхування, тютюнового виробництва і управління. Протягом сторіччя спостерігалася розширення їхньої підприємницької діяльності та розгалуження бізнесу, освоєння нових галузей, таких як страхова справа, створення акціонерних товариств, участь у золотодобувному бізнесі.

За допомогою сімейних зв'язків за межами Росії (у Франції, Англії, Австрії, Італії, Греції) „російські” Петрококіно сприяли розвитку міжнародних економічних проектів, що особливо яскраво проявилася в банківській справі й участі представників династії в залученні англійських, французьких і німецьких капіталів до російської добувної галузі.

9. Помітне місце Петрококіно посідали в започаткування і організації роботи наукових товариств, особливо у галузі садівництва і виноградарства.

10. Одним з напрямків суспільної діяльності Петрококіно була добродійність. Представники родини займалися благодійністю, використовуючи різні форми і напрямки роботи. Численні архівні джерела свідчать про активну участь представників династії у філантропічних товариствах і заходах-акціях по наданню допомоги співвітчизникам-грекам, бідним городянам, дітям-сиротам, жінкам, що позбавилися даху, а також безпритульним тваринам. Петрококіно робили пожертви, здійснювали особистий внесок безкорисливою роботою на громадські потреби.

11. Петрококіно залишили помітний слід у художньому і спортивному житті Росії участю Є.М. і К.К. Петрококіно в утворенні та діяльності Товариства витончених мистецтв, Товариства південноросійських художників, Літературно-артистичного товариства в Одесі, а також розвитком тенісу і видатними спортивними досягненнями А.П. Петрококіно у Санкт-Петербурзі.

#### **ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:**

1. Сапожников И.В., Белоусова Л.Г. Греки под Одессой: Очерки истории п. Александровка-Арнаутовка с древнейших времен до начала XX века. - Одесса - Ильичевск: Элтон-2 - Гратек, 1999. - 264 с.
2. Белоусова Л. История греческой диаспоры в материалах Государственного архива Одесской области // Украина — Греция: архивна та книжкова спадщина греків України: Наук. зб. - К.: Ін-т історії України АН України, 1998. - С. 36-47.
3. Белоусова Л.Г. Греки на юге Украины. Обзор фондов Государственного архива Одесской области (конец XVIII - XX вв.) // Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. Ч. 1. 1800-1831. (Труды Государственного архива Одесской области. - Т. II). - Одесса: Друк, 2000. - С. XVI-XXIV.
4. Белоусова Л.Г. Международные связи Государственного архива Одесской области, 1920-2000 гг.: опыт и перспективы // Архив. Документ. История. Современность. (Праці Державного архіву Одеської області. - Т. IV). - Одеса: Друк, 2001. - С. 207-212.
5. Белоусова Л.Г., Харковенко В.В. Метрические книги Херсонской губернии и греческой Одесской Свято-Троицкой церкви в фонде Херсонской духовной консистории (ГАОО) // Генеалогический вестник. - Вып. 19. - СПб., 2004. - С. 74-78.

6. *Белоусова Л.Г.* Хиосские греки в Одессе: Петрококино // Вклад выходцев из о. Хиос в развитие Одессы: Материалы междунар. конференции. - Одесса, 2004. - С. 56.

7. *Белоусова Л.Г., Сапожников Л.В.* Развитие краю у XIX - на початку XX столетий: 1803-1917 роки/Край Овідія: археологія і історія Овідіопольського району. - Одеса: Астропринт, 2005. - С. 116-170, 424-441.

8. *Белоусова Л.Г.* Греческие купцы Петрококино в Одессе: благотворительная и общественная деятельность (2-я половина XIX в.) // Научный вестник Одесского государственного экономического университета. - № 5 (42). - Одеса, 2007. - С. 16-27.

9. *Белоусова Л.Г.* Благотворительная и общественная деятельность греческих купцов Петрококино в Одессе (2-я половина XIX - начало XX вв.) // Наука та освіта - 2007. Матеріали II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. - Т. 5: Історія. - Дніпропетровськ, 2007. - С. 6-11.

10. *Белоусова Л.Г.* К вопросу об интеграции греческих купцов в экономику Российской империи: династия хиосских negociantov Петрококино в Одессе (XIX - начало XX вв.) // Наука та освіта - 2007. Матеріали II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. - Т. 5: Історія. - Дніпропетровськ, 2007. - С. 39-43.

11. *Белоусова Л.Г.* Торговий дім грецьких купців «Брати Петрококино» в Одесі // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки: Міжнародний зб. наук, праць. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. - С. 44-50.

12. *Белоусова Л.Г.* Торговий дім, Драги Петрококино” в Одесі: внесок в економічний розвиток Російської імперії (XIX — початок XX ст.) // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Історичні науки: Науково-методичний журнал. - Т. 74. — Вил. 61. — Миколаїв, 2007. — С. 143-149.

#### **Публікації джерел:**

13-17. *Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. 1800-1920* / Ред. и предисл. Л.Л. Белоусова. Авторы-состав.: Л.Г.Белоусова, Т.Е.Волкова, Г.Л.Малинова, В.В.Харковенко // Труды Государственного архива Одесской области. - Т. II. - Часть I. 1800-1831.

- Одесса: Друк, 2000. - 364 с.; Том IV. - Часть II. 1834-1852. - Одесса: Друк, 2002.

- 360 с.; Том XI. - Часть III. 1853-1874. - Одесса: Друк, 2003. - 236 с.; Том XIII.

- Часть IV. 1875-1891- Одесса: Фото-синтетика, 2004. - 339 с.; Том XIV. - Часть V. 1802, 1892-1906. - Одесса: Прес-Кур'єр, 2005. - 320 с.

#### **АНОТАЦІЯ**

***Белоусова Л.Г.* Династія грецьких купців Петрококино в економічному і соціокультурному житті Російської імперії (XIX — початок XX ст.). — Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 - всесвітня історія. - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. - Одеса, 2007.

Дисертація є першим комплексним дослідженням історії династії грецьких купців Петрококино, вихідців з о. Хиоса, які переселилися на початку XIX ст. до Російської імперії. На прикладі декількох поколінь династії проаналізовано причини імміграції греків у Росію, законодавчі засади і умови їх інтеграції в економіку та соціальну структуру в місцях проживання (Одеса, Таганрог, Керч, Маріуполь, Ростов-на-Дону, Санкт-Петербург та ін.). Висвітлено внесок Петрококино у міжнародну торгівлю, підприємництво, банківську і страхову справу, золотодобувну і сталеліварну промисловість, заснування торгових домів і акціонерних товариств. Показано участь окремих представників династії в органах самоврядування, наукових і благодійних товариствах, літературно-художньому і спортивному житті Російської імперії. Встановлено родинні зв'язки між понад 400 особами династії „російських” Петрококино.

**Ключові слова:** банки, благодійність, греки, Петрококино, імміграція, купецтво, товариства, підприємництво, торгівля, спорт, страхова справа.

#### **АННОТАЦІЯ**

***Белоусова Л.Г.* Династія греческих купцов Петрококино в экономической и социокультурной жизни Российской империи (XIX - начало XX вв.). - Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - всемирная история. - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова. - Одесса, 2007.

Диссертация является первым комплексным исследованием истории династии греческих купцов Петрококино, выходцев из острова Хиоса, переселившихся в начале XIX ст. в Российскую империю. На примере нескольких поколений династии проанализированы причины иммиграции греков в Россию, законодательные основы и условия их интеграции в экономику и социальную структуру в местах проживания (Одесса, Таганрог, Керчь, Мариуполь, Ростов-на-Дону, Санкт-Петербург и др.). Освещен вклад Петрококино в торговлю, предпринимательство, банковское и страховое дело, золотодобывающую и сталелитейную промышленность, основание торговых домов и акционерных обществ. Показано участие представителей династии в органах самоуправления, научных и благотворительных обществах, литературно-художественной и спортивной жизни страны. Установлены родственные связи между более чем 400 «росийскими» Петрококино.

**Ключевые слова:** банки, благотворительность, греки, Петрококино, иммиграция, купечество, предпринимательство, торговля, спорт, страховое дело.

### SUMMARY

*Bilousova Liliya. The Dynasty of the Greek Merchants Petrokokino in the Economic, Social and Cultural Life of Russian Empire (19th - the beginning 20 cent.). - The Manuscript.*

The dissertation for obtaining the scientific degree of a candidate of historical sciences under speciality 07.00.02. - World History' - Odessa I.I. Mechnikov National University. - Odessa, 2007.

The dissertation is the first comprehensive research of the history of the Petrokokino family who originated from the Chios Island and resettled in the Russian Empire at the beginning of XIX ct., because of political and economic reasons, mainly caused by the Ottoman oppression of their homeland. During XLX - the beginning of XX ct., several generations of the family had been making a great contribution to the development of the economic, social and cultural life of Russia in the places of their settlement: Odessa, St. Petersburg, Taganrog, Kerch, Mariupol, Rostov-on the Don, Caucasus region, etc.

The work explains on the basis of numerous archival sources in Ukraine, Russia and Greece and preceding researches, the motives of Greek emigration to Russian Empire. Also, is shown how the policy of protection and privileges offered by Russian government to the Orthodox believers has created favourable conditions for them to maintain successful economics. The other subjects of the research are the position of foreigners within the frames of the Russian legislation, integration of the Petrokokinos to the Russian social stratification and their transition from status of petty bourgeois to the 1<sup>st</sup> Guild merchants and hereditary Citizens of Honor.

Since the beginning of XIX ct., the Petrokokino family was involved in international navigation, coast trade, goods import and corn-trade in the Black Sea and Azov-Don regions. By tire middle of XIX ct., they extended the sphere of their business from the southern to northern frontiers of the Empire, investing capitals in establishment of trade firms, self-service stores, banks; fire insurance office, tobacco factory, and joint - stock companies. They also started development of such new branches as gold- mining, steel mill industry, and production of construction materials.

The Petrokokinos in Russia gave the bright examples of public and philanthropic activity as participants of municipal self-government, members of scientific and benevolent societies, sponsors of art and sport development. The dissertation contains analysis of main directions of their activity for assistance to poor people, orphanages, various scientific, literature and art societies, also a contribution of the family to development of tennis in Russian Empire.

Genealogical schemes of separate families and the complete Russian branch of the Petrokokino dynasty (over 400 individuals) are added to the text.

**Key words:** art, bank, charity, citizen of Honour, diaspora, fire insurance, genealogy, Greek community, industry, immigration, merchant, navigation, scientific societies, sponsorship, Petrokokino family, tennis, philanthropy.

Підписано до друку 17.09.2007.  
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.  
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 381.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"  
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)  
м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.  
Тел./факс: (048) 726-96-82, 726-98-82, (0482) 37-14-25.  
[www.fotoalbum-odessa.com](http://www.fotoalbum-odessa.com)